

Miten laaditaan laadukas kyselylomake: Metodiohjeita symboliseen interaktionismiin nojautuen

Matti Mälkiä

Kysely- ja haastattelututkimuksissa vastaajille esitettyjen kysymysten sanamuoto vaikuttaa tunnetusti tutkimustuloksiin. Kysymysten sanamuotoa vaihtelemalla ja vastausvaihtoehtojen sisältöä muuntelemalla sama kohdejoukko voi vastata kysymyksiin oleellisesti eri tavalla. Samoin kysymysten peräkkäisjärjestys saattaa vaikuttaa vastauksiin. Kysymysten järjestystä vaihtamalla saatetaan näet virittää erilaisia ennakko-oletuksia tai miellelyhtymiä. Edeltävillä kysymyksillä vastaajien mieliin voidaan palauttaa aiempia kokemuksia, joiden läpi tulkittuna kysymys tai kysymyksen kohteena oleva ilmiö saattaa mieltä erilailla. Tämänkaltaisten tilannetekijöiden vaikutuksesta vastaajat voivat sitten tulkita samankin kysymyksen eri yhteyksissä eri tavalla. Tai »muistaa» ja arvioida asiaan vaikuttavia kokemuksiaan eri tavoin.

Edellä kuvatun kaltaisiin ongelmiin on kysely- ja haastattelututkimusten käyttökelpoisuutta koskevassa keskustelussa kiinnitetty ajoittain varsin laajaakin huomiota. Keskeisenä perusongelmana sitä ovat pitäneet myös monet kysely- ja haastattelututkimuksen tunnetut kehittäjät. Tätä mieltä on ollut esim. George Gallup. Jo 1940-luvun lopulla Gallup korosti kysymysten sanamuotoon liittyvien valintojen merkitystä kyselytutkimuksille. Hänen mukaansa suhteellisesti ottaen aivan liian paljon huomiota oli tuolloin kiinnitetty tilastollisten otantamenetelmien kehittelyyn samalla, kun aivan liian vähän huomiota oli kiinnitetty kyselytutkimuksen kannalta paljon merkittävämpään ongelmaan – kysymysten sanamuodon suunnitteluun (Gallup 1947, 385). Samaan asiaan George Gallup on kiinnittänyt huomiota myös myöhemmin.

LAIMINLYÖTY METODINEN ALUE

Kysymysten muotoilun merkitys huomioon ottaen on yllättävää miten vähän kysely- ja haastattelututkimusta koskevassa metodikirjallisuudessa aihetta on käsitelty. Asian yleisestä merkityksestä on toki kirjoitettu paljonkin. Samoin on laadittu joitakin asiaa koskettelevia empiirisiä

analyyssejä (esim. Belson 1981). Tästä kaikesta huolimatta asian käsittely on metodioppaissa jäänyt yleensä vain muutamien sivujen mittaiseksi. Esille on nostettu lähinnä ongelmaan johdattelevia yleisiä havaintoja. Sen sijaan kysymysten muotoilua koskevan tiedon systemaattista keruuta ja asiasta saatavilla olevan tiedon seikkaperäistä esitystä ei kysely- ja haastattelututkimusta käsitteleviin metodioppaisiin ole yleensä ollut tapana liittää.

Miksi näin sitten on menetelty? Täsmällisen tiedon puuttuessa asiasta voidaan esittää vain arveluja. Ehkäpä syynä on ollut se, että termi »tutkimusmenetelmät» on empirismin hengessä samaistettu lähinnä matemaattisia menetelmiä käsittäväksi. Näin tulkiten kävisi ymmärrettäväksi, että varsinkin vanhemmissa metodikirjoissa huomiota on kiinnitetty lähinnä otantamenetelmien ja tilastollisen aineiston analyysiin tarkoitettujen menetelmien esittelyyn. Kysymysten muotoiluun liittyvien metodiongelmien ohella vähemmälle huomiolle on jätetty myös monet muut aineiston keruun metodiset valinnat. Samoin monet tutkimustulosten raportointiin liittyvät metodikysymykset, kuten teksti- ja kirjallisuusviitteiden laadinta sekä tieteellisen käsitteistön ja terminologian hallinta, ovat jääneet pitkälti taka-alalle. Ehkäpä on ajateltu, että tutkimusta on vain empiirisen aineiston käsittely – ei aineiston keruu eikä sen raportointi.

Toinen läheisesti edelliseen liittyvä perusselitys voisi löytyä metodikirjojen laatijoille ominaisesta koulutustaustasta. Kokemukseni mukaan monet heistä ovat näet olleet peruskoulutukseen tilastotieteilijöitä. Ehkäpä onkin niin, että tilastollisia menetelmiä kehittäessään ja saavuttamiaan tuloksia käsi- ja oppikirjojen asuun muokatussa tilastotieteilijät ovat rajanneet metodikirjallisuuden kapeasti, vain oman asiantuntemuksensa alueelle keskittyen. Myös tästä näkökulmasta käsin on helppo ymmärtää, ettei kysymysten laadinnan ongelmia ole välttämättä lainkaan koettu metodisiksi. Tai, että ne on ymmärretty lähinnä metodikeskustelun periferiaan kuuluviksi. Jos tämä hypoteesi pitää paikkansa paljastaa

se omalta osaltaan sen vaaran, mikä liittyy siihen, että tutkimusmenetelmien kehitysvastuu päästetään liiksi oman tieteenalan sisäisen kontrollin ulkopuolelle. Sosiaalitieteiden metodisesta kehityksestä voivat mielestäni varsinaista vastuuta kantaa vain alan tutkijat itse. Muiden alojen edustajia, kuten tilastotieteilijöitä tilastollisten analyysimenetelmien asiantuntijoina tai terminologeja tieteen (tms. erityisalan) kieleen ja kielenkäyttöön liittyvien viestinnällisten ongelmien ekspertteinä, sosiaalitieteilijöiden on syytä käyttää apuna vain konsultin roolissa.

Kuten aiemmin todettiin kysymysten muotoiluun liittyviä metodiongelmia on käsitelty kattavasti vain harvoissa metodioppaissa. Vaikka tämä onkin yleissääntö, on selvää, että myös poikkeuksia on ollut olemassa. Merkittävimpänä niistä voitaneen mainita Stanley Paynen vuonna 1951 ilmestynyt kysymysten laadinnan ongelmiin keskittynyt klassikko »The Art of Asking Questions». Vastaavia uudempia teoksia ovat olleet varsinkin Seymour Sudmanin ja Norman Bradburnin »Asking Questions: A Practical Guide to Questionnaire Design» (1982) sekä Jean Conversen ja Stanley Presserin »Survey Questions: Handcrafting the Standardized Questionnaire» (1986).

UUSI METODIOPAS

William Foddyn hiljattain ilmestynyt teos »Constructing Questions for Interviews and Questionnaires: Theory and Practice in Social Research» (Foddy 1993) jatkaa edellä mainittujen teosten viitoittamaa perinnettä. Alaotsikkonsa mukaisesti Foddy pyrkii luomaan kattavan ja systemaattisen esityksen kyselyssä ja haastattelussa käytettävien kysymysten laadinnan ongelmista. Näin menetellen hän edistää merkittävästi aihepiiriä koskevan systemaattisen tiedonmuodostuksen kehitystä. Samalla kirja muodostaa selkeän yrityksen »ottaa haastattelut ja kyselylomakkeet vakavasti» (s. xi).

Pidän Foddyn teosta kiinnostavana ja merkittävänä metodisena puheenvuorona aiheesta, joka on tällä hetkellä tärkeä myös suomalaiselle sosiaalitieteelliselle metodikeskustelulle. Siksi on perusteltua kiinnittää hieman laajempaakin huomiota eräisiin kirjan keskeisiin perusajatuksiin.

EROT AIEMPIIN TEOKSIIN

Edeltäjiinsä verrattuna Foddyn teos sisältää paljon uutta ja hyvää. Ero varsinkin Conversen

ja Presserin (1986) paljon käytettyyn teokseen on ilmeinen. Mainittu teos on näet varsin suppea ja yleisluonteinen. Tältä osin eroa kuvaa jo yksin teosten sivumääräinen vertailu: Kun Foddy käyttää aiheensa käsittelyyn noin kaksisataa sivua tiivistä tekstiä, on Conversen ja Presserin teos kokonaisuudessaankin vain 80 sivun pituinen. Ja tästäkin lähes puolet käytetään kyselylomakkeen toimivuutta selvittävien testimenetelmien esittelyyn – aiheeseen johon Foddy (pääluke 12) uhraa vain muutamia sivuja. Jäljelle jäävässä osassa ei aiheen käsittely voi mitenkään edetä juuri pintaa syvemmälle. Siksi Conversen ja Presserin teosta voidaankin pitää lähinnä aiheeseen johdattelevana yleisesityksenä – ei Foddyn teokseen suoranaisesti rinnastuvana aihepiirin teorianmuodostukseen syvemmälle pyrkivänä kokonaisesityksenä.

Kun Foddyn teosta verrataan Paynen (1951) ja varsinkin Sudmanin ja Bradburnin (1981) teoksiin ovat erot vähemmän ilmeisiä. Ja ainakin osin kyse on myös makuasioista. Yleisellä tasolla nämä kaikki kolme teosta ovat näet varsin hyviä ja käyttökelpoisia kuvauksia kysymysten muotoilun ongelmista. Teosten välinen perusero löytyy nähdäkseni niiden tausta-ajattelusta. Kirjoja erottavan vedenjakajan muodostaa William Foddy edustama symbolinen interaktionismi ja siihen pohjautuva näkemys tutkimusprosessin perusluonteesta.

SYMBOLINEN INTERAKTIONISMI TAUSTA-AJATUKSENA

Aiemmista teoksista poiketen ja symbolisen interaktionismin perusideoihin (Blumer 1967; 1969) sitoutuen Foddy korostaa vastaajien aktiivista roolia heille esitettyjen kysymysten tulkinassa. Hänen mukaansa kysely- ja haastattelututkimuksissa vastaajia ei saisi kohdella passiivisina kohteina, jotka vain »vastaavat» heille esitettyihin kysymyksiin. Foddylle kysymysten esittäminen ja niihin vastaaminen muodostaa paljon edellä kuvattua monimutkaisemman viestintäprosessin, jossa prosessin molemmilla osapuolilla on yhtäläillä aktiivinen rooli.

Edellä sanottuun nojautuen Foddyn perusajatuksena on, että kysymys-vastaus käyttäytymisen parempi ymmärrys avaa parhaat mahdollisuudet kysely- ja haastatteluaineistojen laadun parantamiseen. Symbolisen interaktionismin näkökulmasta kysymysten muotoilu, niiden tulkinta, vastausten muotoilu sekä vastausten tulkinta muodostavat nelivaiheisen viestintäprosessin, jossa

prosessin molemmat osapuolet pyrkivät ymmärtämään toistensa intentioita sekä tulkitsevat heille esitettyjä kysymyksiä tai kysymyksiinsä saamiaan vastauksia näiden intentioiden näkökulmasta. Jos viestintä epäonnistuu prosessin yhdessäkin osassa, seuraa siitä vakavia tulosten laatua heikentäviä metodisia ongelmia.

Samalla kun Foddy tunnustaa edellä kuvatun kaltaiset kysymysten laadintaan liittyvät tulkinnalliset ongelmat, hän korostaa samalla sitä, että niihin voidaan vaikuttaa kysymysten sanamuodolla ja sisällöllä. Näin menetellen hän ei hylkää kyselyä ja haastattelua – kuten monet kvantitatiivista sosiaalitutkimusta arvostelleet tutkijat ovat tehneet. Foddyn ratkaisu on paljon yksinkertaisempi. Kysely- ja haastattelututkimuksen metodiperustaa pitää kehittää siten, että mainitut ongelmat voitaisiin paremmin välttää. Samalla meidän pitää ymmärtää paitsi kyselyn ja haastattelun edut, myös niiden haitat; ja ottaa nämä molemmat huomioon sekä tutkimuksen suunnittelussa että tulosten tulkinnassa ja muotoilussa.

TAP-PARADIGMA

Foddyn varsinainen yleisohje kysymysten parempaan muotoiluun on lopulta hyvin yksinkertainen ja kätevä. Kysymysten laadinta tulee ymmärtää viestintäprosessiksi. Moleminpuolisen ymmärryksen vahvistamiseksi erityistä huomiota tulee kiinnittää prosessin kolmeen osatekijään. Näiden englanninkielisten nimien – topic, applicability, perspective – pohjalta Foddy puhuu juhlavasti kysymysten muotoilua ohjaavasta TAP-paradigmasta.

Paradigman ensimmäinen osatekijä liittyy kysymysten sisällön määrittelyyn (engl. topic). Foddyn mukaan tutkimuksessa tulee varmistaa, että kaikki osapuolet ymmärtävät kysymyksen sisällön mahdollisimman pitkälti samalla tavalla. Tähän pyrittäessä kysymys tulisi esittää mahdollisimman täsmällisesti, käyttäen vastaajille tuttuja yksiselitteisiä käsitteitä ja termejä. Varsinkin yleisiä ja abstrakteja ilmaisuja tulisi välttää, sillä ne voidaan yleensä tulkita aivan liian monin tavoin. Ja jos näin pääsee tapahtumaan vastaavat eri vastaajat todellisuudessa eri kysymyksiin. Esitettyä kysymystä täsmäntävän kontekstuaalisen informaation puuttuessa he etsivät kysymystä täsmäntäviä vihjeitä sanamuodon yksityiskohdista, vastausvaihtojen muotoilusta, kysymystä edeltävistä ja sitä seuraavista kysymyksistä, kyselylomakkeen kokonaishahmosta, saatekirjeestä ja sen sanamuodosta tai omista kokemuksistaan ja

intresseistään (jne.). Ja selvää on, etteivät kaikki vastaajat kiinnitä huomiotaan juuri samoihin vihjeisiin. Tässä siis on selitys siihen, että eri vastaajat tulkitsevat kysymyksen eri tavoin.

Toinen kysymysten muotoiluun liittyvä avainongelma liittyy kysymysten soveltavuuteen (engl. applicability) vastaajien vastattavaksi. Foddyyn mukaan kysymyksiä muotoiltaessa on pidettävä tarkasti huoli siitä, että vastaajilla on hallussaan heiltä kysytty tieto, ja että he kykenevät ilmaistamaan tuon tiedon verbaalisessa muodossa.

Foddyn mukaan monet kysely- ja haastattelututkimusten perusongelmat ovat liittyneet juuri tämän edellytyksen puutteeseen. Kysymällä »väärin» asioita – eli pakottamalla vastaajat vastaamaan kysymyksiin, joihin heillä ei ole tietoa tai joista heillä ei ole selvää mielipidettä – saadaan vastaajilta täysin sattumanvaraista ja tulkintakelvotonta tietoa. Tämän kaltaisten ongelmien välttämiseksi on vain kaksi päävaihtoehtoa. Näistä ensimmäistä noudatetaan silloin, kun vastaajilta kysytään vain sellaisia asioita, joihin he kaikki osaavat vastata. Toinen, Foddyn mukaan edellistä parempi, keino on se, että vastaajille annetaan valittavaksi myös »en osaa vastata» -tyyppisiä vaihtoehtoja. Ja rohkaistaan heitä käyttämään niitä aina, kun he eivät todellakaan tiedä kysyttyä asiaa. Näin saadaan parempaa ja rehellisempää tietoa, väittää Foddy.

Kolmas Foddyn esille nostama avainkysymys kytkeytyy kysymysten tulkintaa taustoittavien näkökulmien (engl. perspective) rajaukseen. Kuten tunnettua vastausten muotoilussa voidaan nojautua moniin vaihtoehtoihin näkökulmiin. Vaihtoehtoina voi olla esim. se, arvioidaanko kysymystä omasta henkilökohtaisesta näkökulmasta, arvioidaanko sitä oman sosiaaliryhmän näkökulmasta, oman ammatti- tai ikäryhmän näkökulmasta jne. Toinen usein esille nouseva ongelma liittyy aikaperspektiivin valintaan. Mitä tarkoitetaan esim ilmaisuilla »ennen» tai »nyt»? Viittaako esim. sana »nyt» tähän päivään, tähän kuuuhun, tähän vuoteen, tähän vuosikymmeneen tai tähän vuosisataan? Kysytyn asian luonteesta riippuen kaikki edellä mainitut vaihtoehdot voisivat olla selkeästi perusteltuja. Ja mikä pahinta eri vastaajat voivat helposti päätyä erilaisiin vastaamista taustoittaviin näkökulmiin.

Foddyn kanta näkökulmien rajaukseen on selvä. Hänen mukaansa suositeltavaa on, että näkökulma rajataan jo itse kysymyksen sanamuodolla mahdollisimman konkreettisesti ja ymmärrettävällä tavalla. Sillä jos näkökulmaa ei rajata, käy niin, että eri vastaajat arvioivat tilannetta eri näkökulmista, eikä tutkijalla ole mitään takeita

siitä, että eri vastaukset olisivat millään tavalla vertailukelpoisia toisiinsa nähden.

Edellä kuvattuja yleisiä ideoita, kuten myös niihin liittyviä perusongelmia käsitellään kirjassa toki paljon edellä kuvattua laajemmin ja yksityiskohtaisemmin. Samalla esille nostetaan koko joukko muita kysymysten laadinnan ongelmia. Mielenkiintoista on tällöin se, että Foddyn kanta moniin kysymysten laadinnan perusolettamuksiin on varsin selvästi perinteisistä kannoista poikkeava. Hyvänä esimerkkinä on tällöin kysymys siitä, tulisiko vastaajilta salata heille esitetyn kysymyksen todellinen tarkoitus. Foddy suhtautuu tähän ajatukseen pääasiassa epäillen. Päin vastoin kuin usein ajatellaan, tutkimuksen todellisten tavoitteiden salaaminen tutkijalta johtaa Foddyn mukaan viestintäprosessia häiritseviin vääristymiin. Muodostuu tutkijan todellisten tavoitteiden peittelyn ja niitä koskevan arvailun noidankehä, jossa tutkimustulosten laatu ja luotettavuus heikkenee tavalla, josta ei voi olla hyötyä tutkimusprosessin kummallekaan osapuolelle. Foddyn mukaan mainitut ongelmat vältetään parhaiten silloin, kun tutkija on avoin ja rehellinen tutkittuja kohtaan. Ja kysyy asioita, joihin tutkittavat voivat vastata avoimesti ja rehellisesti ilman salailua tai asian välttelyä.

LOPUKSI

Mielestäni Foddyn esille nostettu teos vastaa kaikin osin hyvin niitä vaatimuksia, joita sille voidaan kohtuudella asettaa. Sisällöltään kirja on paitsi kattava ja tuore, myös hämmästyttävän asiantunteva ja vakuuttava. Sen sisällöstä näkee selvästi, että Foddy pyrkii todellakin, julkilausuttun tavoitteensa mukaisesti, ottamaan haastattelut ja kyselyt vakavasti.

Oppikirjamaisen sisältönsä ohella kirjaa on pidettävä myös metodisesti merkittävänä puheenvuorona, josta riittäisi paljon virikkeitä myös suomalaisen sosiaalitieteelliseen metodikeskusteluun. Kirjan luettuaan lukijan on helppo yhtyä arvioon, jonka mukaan kysely- ja haastattelututkimuksen metodinen kestävyys ja kyky vastata uusien tutkimusmenetelmien – esim. Jari Eskolan monissa kirjoituksissaan esille tuoman eläytymismenetelmän (ks. esim. Eskola 1991, 1992, 1993) – siihen kohdistamaan paineeseen riippuu ensisijaisesti kysely- ja haastattelututkimuksen harrastajien kyvystä laatia riittävän yksiselitteisiä ja täsmällisiä kysymyksiä. Tähän tavoitteeseen

pyrittäessä Foddyn teos on huomion arvoinen tuttavuus. Uskon, että siitä on apua lähes kaikille empiiristä sosiaalitutkimusta tekeville; myös niille, jotka kirjan perusajatuksia vieroksuvat, ja joita kirja ei sellaisenaan vakuuta. Ainakin kirja auttaa lukijaa ymmärtämään, että kysely- ja haastattelututkimusta voidaan kehittää myös lähestymistavan sisältä lähtien. Ja että monet eri aineistonkeruumenetelmien väliset peruserot saattavat olla käytännössä paljonkin vähäisempiä, kuin mitä ehkä yleisesti uskotaan.

Niitä lukijoita, jotka kirjan tiedot jo ennestään hallitsevat voi vain ihailla ja hämmästellä. Muutkin kirja kuuluu ehdottomasti kaikkien kysely- ja haastattelututkimusta tekevien peruskirjastoon. Se on tarkoitettu käytössä kuluvaaksi käsikirjaksi, josta on hyötyä vielä vuosien, ehkäpä jopa vuosikymmenienkin kuluttua.

LÄHTEET:

- Belson, William A.: *The Design and Understanding of Survey Questions*. Aldershot: Gower, 1981.
- Blumer, Herbert: *Society as Symbolic Interaction*. Teoksessa Manis, Jerome G. & Melzer, Bernard N. (Eds.): *Symbolic Interaction. A Reader in Social Psychology*. Boston: Allyn and Bacon, 1967.
- Blumer, Herbert: *Symbolic Interactionism. Perspective and Method*. Englewood Cliffs (NJ): Prentice-Hall, 1969.
- Converse, Jean M. & Presser, Stanley: *Survey Questions. Handcrafting the Standardized Questionnaire*. Beverly Hills (CA): Sage, 1986. *Quantitative Applications in the Social Sciences*. Vol. 63.
- Eskola, Jari: *Eläytymismenetelmän käyttö sosiaalitutkimuksessa. Tekninen opas aloittelijoille*. Tampere: Tampereen yliopisto, 1991. Tampereen yliopisto, Sosiologian ja sosiaalipsykologian laitos, Sarja B. Työraportteja, N:o 33.
- Eskola, Jari: *Eläytymismenetelmän käytöstä sosiaalitutkimuksessa. Esimerkinä korkeakoulututkimus*. Tampere: Tampereen yliopisto, 1993. Tampereen yliopisto, Sosiologian ja sosiaalipsykologian laitos, Sarja B. Työraportteja, N:o 35.
- Eskola, Jari (toim.): *Puhetta opetuksesta ja opiskelusta*. Tampere: Tampereen yliopisto, 1993. Tampereen yliopisto, Sosiologian ja sosiaalipsykologian laitos, Tutkimuksia A: 23.
- Foddy, William: *Constructing Questions for Interviews and Questionnaires. Theory and Practice in Social Research*. Cambridge (UK): Cambridge University Press, 1993.
- Gallup, George: The Quintadimensional Plan of Question Design. *Public Opinion Quarterly*, 1947, Vol. 11, N:o 3, p. 385-393.
- Payne, Stanley L.: *The Art of Asking Questions*. Princeton: Princeton University Press, 1951.
- Sudman, Seymour & Bradburn, Norman M.: *Asking Questions. A Practical Guide to Questionnaire Design*. San Francisco (CA): Jossey-Bass, 1982.